

ескалацію конфлікту. На фоні такої ідентифікаційної мережі, а також в результаті діалогу центру з регіонами (і навпаки) і етнокультурними спільнотами може сформуватися сучасна українська ідентичність.

Ключевые слова: етнічний принцип, колективна ідентичність, українська ідентичність, конфлікт, маніпулятивна стратегія, символічна політика

UKRAINIAN IDENTITY AS A WORLDVIEW CONSTRUCTION

N. Y. Kryvda

Abstract. The article shows that the main precondition for the consolidation of the Ukrainian society should be the development of civil society. It has to eliminate the importance of linear ethnic narratives, installing on their place a grid of collective identities, with a wide chain of conflict nodes and stratification of social interests, which will not allow to highlight a single line group of discontinuity of interests and, accordingly, escalate the conflict. On such network grid background, the dialogue between the centre and the regions (in reverse) and ethnocultural communities may present a modern Ukrainian identity.

Keywords: ethnic principle, collective identity, Ukrainian identity, conflict, manipulative strategy, symbolic policy

УДК: 130.12:172.4

МЕНТАЛІТЕТ ЯК КАТЕГОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ ТА ЙОГО МЕТОДОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

А. Г. КРАВЧЕНКО, кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії

**Національний університет біоресурсів і
природокористування України**

E-mail: allakravchenko1@gmail.com

Анотація. Проаналізовано генезу поняття менталітет в роботах західноєвропейських мислителів, його роль у розвитку історичної і соціально-філософської наукової думки. Окреслено його співвідношення із іншими категоріями, що розкривають близькі за змістом явища. Виявлено значення категорії менталітету для дослідження розвитку суспільства.

Ключові слова: менталітет, дух народу, національний характер, нація, суспільство, соціальна філософія

Актуальність. Характерною ознакою новітньої філософської літератури є ініціювання проблематики певного "узгодження" процесів формування глобального "вселюдського" життєвого простору з процесами розвитку локальних культур, національно-етнічною ідентифікацією. Підвищується дослідницький інтерес до духовного життя суспільства та вивчення його впливу на інші сфери життєдіяльності соціуму. Одним з таких рівнів духовного життя соціуму є менталітет, вивчення якого має велике значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певною теоретичною основою даного дослідження стали праці розробників "історії ментальностей" (Блок М., Бродель Ф., Дюбі П., Ле Гофф Ж., Граус Ф., Лефевр Ж., Февр Л.), дослідження зарубіжних українознавців (Бойко Ю., Донцов Д., Кульчицький О., Липинський В., Мірчук І., Цимбалістий Б., Чижевський Д., Шлемкевич М., Ярема В., Янів В., Ярмусь С. та інші), а також доробок вітчизняних вчених (Бичко А., Бичко І., Горський В., Гнатенко П., Додонов Р., Кримський С., Крисаченко В., Кисельов М., Нельга О., Попович М., Старовойт І., Шинкарук В. та інші).

Мета дослідження – встановити особливості розвитку категорії менталітету в історичній та філософській науковій думці, з'ясувати роль даної категорії для аналізу розвитку суспільства.

Результати дослідження та їх обговорення. Посилання на різниці традицій і характерів серед народів простору викладені ще класичними пам'ятками писемності, включаючи Біблію. Арістотель і Тацит, серед інших мислителів античної філософії, часто посилались на риси колективного характеру, але ці посилання частіше стосувались міст-держав, регіональних поселень чи релігійно розрізнених соціальних і мовних груп (Гіпократ, Геродот, Ксенофонт, Цезарь). Поєднуючи своє вчення про державу і суспільство із міркуваннями про людську душу, Платон висунув ідею про відповідність трьох класів у державі (ремісники, воїни, мудреці) трьом станам людської душі. Більш того, він стверджував, що "у різних людей обов'язково буває стільки ж видів духовного складу, скільки існує видів державного ладу".

Починаючи з філософії Нового часу, відбувається, так би мовити, латентний розвиток поняття "менталітет", яке замінювалось іншими поняттями, як, наприклад, "дух народу", "душа народу", "етнічна психіка", "національний характер", "соціальний характер" та інші. В XVII ст. із досить протилежними концепціями щодо розумової, мисленнєвої діяльності людини виступили Р. Декарт і Дж. Локк (концепції «вроджених ідей» та *tabula rasa*).

Певним етапом розвитку досліджень окремих аспектів менталітету як явища стала праця Ш. Монтеск'є "Про дух законів"

(1748 р.), в якій автор намагається перенести систематичні набори рис колективного характеру на певні групи, що досліджувались ним під час подорожей по Європі і Близькому Сходу. Міркування Ш. Монтеск'є над підставами для будь-якого унікального набору рис включали велику кількість географічних, кліматичних і ситуаційних факторів, що нерідко мали одну "кореневу" причину.

Певного домінантного становища в європейській філософській та суспільній думці дослідження даної проблеми набуває в XVIII - XIX століттях, що пов'язано із становленням сучасних націй та виникненням національних держав. Своєрідним розвитком концепції вроджених ідей Р. Декарта стають ідеї І. Канта, який вважав, що кожному первісному народові властиві певні природні нахили, які розвиваються далі. У працях І. Канта знаходимо розгляд національного характеру англійців, французів, італійців, німців, іспанців. Вчений уперше звертає увагу на відносність оцінки і самої сутності національного характеру: характер кожного народу може бути оціненим як з позитивної, так і з негативної сторони. Гердер І., як й І. Кант, дає аналіз національних характерів різних народів, включаючи слов'ян, та оцінює історичну роль кожного з них.

Значний внесок у розробку вчення про характер народу зробив англійський філософ Д. Юм у своїй фундаментальній праці "Про національні характери", в якій він намагається розкрити причини існування національних характерів та природу самого явища. Юм Д. вважає характер народу не вродженим, що передається генетично, а сформованим під впливом зовнішніх факторів і здатним змінюватися в процесі історичного розвитку.

Дослідження етнонаціональної проблематики отримують продовження в німецькій філософській думці другої пол. XVIII ст. - початку XIX ст. у працях Е. Фіхте, Ф. Шелінга, Г. Гегеля. Розвиток ідей Ф. Шелінга про історичну місію кожної нації, яка полягає в розкритті своєї абсолютної ідеї добра, правди, краси, призвів Г. Гегеля до формування поняття "духу народу".

Викликаний процесом формування націй та національних держав інтерес до дослідження етнонаціональних явищ призвів до виникнення в XIX ст. окремої науки – етнічної психології, в якій "дух народу" стає основним об'єктом аналізу (роботи німецьких психологів Г. Штейнтала, М. Лацаруса, В. Вундта). Дух народу розуміється як духовна єдність індивідуумів поза конкретно-історичними умовами і соціально-економічними ситуаціями. Якщо Г. Штейнталь і М. Лацарус розвинули теоретичну базу етно-психології, то В. Вундт здійснив важливу спробу психологічного дослідження і тлумачення мов, міфів, релігій, мистецтв народів як виявлення етнічної свідомості у роботі "Психологія народів".

В XIX ст. виникає ще один напрям аналізу зазначеної проблематики – соціальна психологія, засновником якої став французький соціолог Г. Лебон. У своїй праці "Психологія народів і мас" він здійснює спробу аналізу соціально-психологічних елементів, які лежать в основі душевної єдності спільнот і керують діями як народів (за Лебоном Г., "рас"), так й інших соціальних груп ("мас"). Лебон Г. абсолютизує значення "духу (душі) народу", яка керує ходом історії кожної цивілізації [135, С. 13]. На думку вченого, саме із психічного складу рас (народів) витікає їхнє розуміння світу і життя, а отже, і поведінка, а в врешті-решт, й історія даного народу. Виходячи з цих положень, Г. Лебон намагається розкрити механізм впливу психологічного складу народу на особливості його політичних установ, релігій, мов, мистецтв.

Лебон Г. розрізняє розумові якості народу і якості його характеру, вважаючи, що перші можуть легко змінюватись під впливом виховання, тоді як якості характеру непіддатливі дії останнього. Вчений також досліджує межі змінності національного характеру, наголошуючи на незмінності його основних рис і частковому коливанні другорядних. Більш того, Г. Лебон підкреслює генетичну незмінність психологічного складу "раси": "Не тільки живі, – пише автор, – але і мертві відіграють велику роль у сучасному житті будь-якого народу. Вони є творцями його моралі і несвідомими двигунами його поведінки" [4]. Цю ж думку ми знаходимо пізніше у П. Сорокіна: "Ми живемо мертвими", який вважав, що життя, доля, діяльність кожного покоління визначені життям і діяльністю попередніх поколінь.

XIX ст. презентує цілий напрям у філософії і психології, дослідження якого сфокусовані на відкриття глибинних процесів людської психіки, що трактуються через феномен несвідомого і пов'язані з іменами засновників психоаналізу З. Фрейдом і К. Юнгом. В той же час, саме їхні вчення про "колективне несвідоме" були покладені в основу розробки категорії менталітету в першій третині XX ст.

Під "колективним несвідомим" К. Юнг розумів загальнолюдський досвід, характерний для всіх рас і народів, культурну спадщину минулого, яка у психологічно оформленому вигляді включається в життєдіяльність людини. Однією із найзначніших здогадок К. Юнга є виявлення того факту, що люди народжуються не тільки з біологічним, але і з психологічним спадком, який визначає їхню поведінку і досвід.

Послідовниками К. Юнга, які розвинули концепцію колективно несвідомих архетипів, стали В. Паулі, С. Гроф, Дж. Кембел, К. Кереньї, Е. Нойман. Вивчення менталітету цими вченими

ґрунтується на дослідженні архетипів колективного несвідомого на основі теорії К. Юнга про архетипи.

Теорію К. Юнга підтвердив С. Гроф, який за допомогою експериментальних досліджень змінених станів свідомості отримав дані, що навіть доповнюють дане вчення: в переживаннях окремої людини були винайдені транскультурні феномени, а також феномени, що нерозривно пов'язані з історією свого народу.

Ідеї К. Юнга та його прибічників про колективне несвідоме були застосовані вченими та перенесені на вивчення життя соціуму. Серед інших, представник структурної антропології К. Леві-Стросс визнавав існування унікальних законів, які регулюють життя соціуму та пов'язаної з ним природи. Вчений вважав, що всі форми соціального життя мають в основі своїй одну природу: вони складаються із систем поведінки, які є проекцією універсальних законів, що регулюють несвідому структуру розуму, на рівень свідомості й соціалізованої думки. Продовжуючи вивчення М. Моссом "інтелегібальних сутностей", К. Леві-Стросс розглядає несвідомі ментальні структури, що втілюються у структурах продуктів культурної діяльності людей, але не в самих речах, а у відношеннях між ними.

Соціолог, філософ П. Сорокін заперечував несвідоме як предмет соціологічного дослідження, але в той же час визнавав існування самого феномена несвідомого. Вчений вважав, що саме з аналізу "родових якостей", які є загальними для всіх соціокультурних явищ минулого, теперішнього і майбутнього, повинна починатись соціологія.

На певну роль колективного несвідомого в житті будь-якого суспільства звертає увагу і неофрейдист Е. Фромм. У своїй роботі "Втеча від свободи" Е. Фромм будує модель взаємодії соціальних, економічних і психологічних факторів, що передбачає між ними систему подвійних зв'язків.

Значний внесок у наукове відкриття надособових об'єктивних перемінних, що активно впливають на соціальне життя, зробили В. Вернадський і П. де Шарден. Маємо на увазі вчення В. Вернадського про Всесвіт як систему, що саморозвивається, а також про спадкоємність, що володарює у Всесвіті і зумовлює залежність теперішнього і майбутнього від минулого.

З іншого боку, П. де Шарден висуває концепцію наджиття і гіпотезу про постійно зростаючу роль ментальних утворень у житті космосу і людства. Вчений вважав обов'язковим у найближчому часі створення єдиного для усього людства ментального простору, однак ця ідея є й досі дискусійною.

Отже, можна констатувати той факт, що до ХХ ст., коли в науковий обіг входить термін "менталітет", філософська,

соціологічна, етнопсихологічна думка мала багатий матеріал для вивчення окремих аспектів даного явища. Сам термін "менталітет" вживається вже у Р. Емерсона (1856 рік), однак, наукової значущості і розвитку дане поняття набуває на першому етапі в роботах антропологів-структуралістів Л. Леві-Брюля, К. Леві-Стросса, психологів Ш. Блонделя, А. Валлона.

Щодо етимології самого терміна, як зауважує один із сучасних представників французької історіософської школи журналу "Анналів" Ж. Ле Гофф, то вона досить складна. Прикметник *mentalis* з'являється у мові середньовічної схоластики в XIV ст. і походить від латинського *mens*. Щодо іменника *mentality*, він виникає лише через три століття в англійській філософській думці XVII ст. і залишається філософським терміном. Ж. Ле Гофф припускає, що англійське слово *mentality* було перенесено до французької мови (*mentaliti*) Вольтером, який трансформував англійські ідеї на французький ґрунт. Саме тому, вважає вчений, набуваючи наукового значення, слово "менталітет" ще несе в собі відтінок "неповноцінності". Про це свідчить використання терміну: так, у роботі Л. Леві-Брюля "Первісна ментальність" (1922 рік) ним позначається свідомість дикуна, а Ш. Блондель у своїй праці під такою ж назвою (1926 р.) та А. Валлон позначають ним також свідомість дитини. Таким чином, на першому етапі використання терміну "менталітет" у науці ним називають раніше не прийняті вченими до уваги способи поведінки і мислення, а саме – поведінка дикунів, дітей, плебеїв. У 20-30-х роках XX ст. термін "менталітет" у більш широкому розумінні був прийнятий істориками, представниками, так званої, школи історії ментальностей М. Блоком, Ж. Лефевром, Л. Февром, із праць яких і починається дослідження даної категорії.

М. Блок і Л. Февр, засновуючи журнал "Анналі економічної і соціальної історії", звертаються до поняття "менталітет", бажаючи рахуватись із розумовими і навіть духовними факторами в економічному і соціальному житті. Це був, на нашу думку, важливий крок, який закладає підґрунтя поєднання соціального і психологічного зрізів у дослідженні. Опираючись на роботи психологів А. Валлона і Ш. Броделя, Л. Февр розробляє контури історичної і соціоісторичної психології (стаття "Історія і психологія"), що згодом розвивалась І. Мейєрсоном, З. Барбу та іншими [1].

Подальший розвиток поняття менталітету знаходимо у роботах Ф. Броделя, В. Мандру, М. Вовеля та інших представників французького історіографічного напрямку. У своїх працях Ф. Бродель звертається до "тотальної історії" і вводить поняття "*la longue duree*" ("час великої протяжності"), яке тісно пов'язується із поняттям "структура". Як Ф. Бродель, так і його однодумець М. Вовель

пов'язують менталітет саме з "часом великої протяжності", звертаючи увагу на його фундаментальність і дуже повільну змінність. Дослідження Ф. Броделя призвели його до думки, що "la longue duree" "обмежує... свободу і відповідальність людей. Тому вони не роблять історію, навпаки - історія сама робить людей..." – підтвердження тези Ж. Ле Гоффа про те, що "менталітети змінюються більш повільно, ніж будь-що інше, і їх вивчення вчить, як повільно крокує історія" [5].

Слідом за істориками ефективно використовують поняття менталітету і представники сучасної французької політичної філософії у дослідженнях життєдіяльності соціуму. К. Касторіадіс, наприклад, робить це за допомогою поняття "соціальне уявлення", описуючи нераціональні складові ментальних структур. У працях Ж. Делеза і Ф. Гаттарі досліджується місце несвідомого у виникненні, функціонуванні, дробленні соціальних утворень.

Як серед істориків, так і серед філософів спостерігається невизначеність і розбіжність у змістовному навантаженні поняття "менталітет". Воно виступає у них певним "знаряддям" аналізу окремих проблем: Ж. Бодрійяр досліджує синтез ілюзорного в ментальності й ідеології; Б. Г. Леві й А. Глюксман дають спробу аналізу відмінних рис ментальності нової епохи, які переважно формуються парою понять "знання - влада"; А. Рікер дає феноменологічну інтерпретацію категорії менталітету, вважаючи соціальне уявлення Нового часу утопічним за своєю суттю, й описує ознаки буття ідеології й утопії в колективних уявах і розумових операціях.

Як видно із вищезапропонованого історико-філософського екскурсу дослідження менталітету, дане явище завжди привертало увагу мислителів як один із чинників, що обумовлюють життєдіяльність та історичний поступ суспільства.

Висновки і перспективи. Отже, поняття менталітету є важливою категорією соціальної філософії, адже менталітет – це явище, яке впливає на всі сфери життєдіяльності соціуму і є одним із чинників історичного поступу будь-якого суспільства. Дослідження менталітету пов'язане із багатьма методологічними труднощами: відсутність єдиної трактовки змісту поняття, його меж та співвідношення з рівнями буття; невизначеність щодо суб'єкта-носія менталітету, ускладненість емпіричних досліджень через характер явища, можливість його виявлення багаторазово опосередкованим чином.

Менталітет як система є категоріальною характеристикою нації, а отже і соціуму, ядром якого є дана нація. Дослідження менталітету дає змогу зрозуміти внутрішні взаємовідносини у

суспільстві, виявити внутрішні причини розвитку суспільства і робити праксеологічні дослідження.

Аналіз менталітету в рамках соціальної філософії не може обмежуватися певним часовим періодом (епохою), ця категорія характеризує націю і суспільство саме на сучасному етапі, акумулюючи в собі всі історичні впливи та зміни, спроектовані в сьогодення.

References

1. Gurievich, A. (1993). Istoricheskiy sintez s shkola «Annalov» [Historical synthesis and the school "Annals"]. Moscow: Indrik, 328.
2. Dodonov, R. (1998). Etnicheskaya mentalnost: opyt socialno-istoricheskogo issledovaniya [Ethnic mentality: the experience of socio-philosophical research]. Zaporizhzhia: Tandem U, 191.
3. Dupon-Melnychenko, Zh., Adadurov, V. (2001). Phranzuzska istoriographia XX stolittia [French historiography of the 20th century]. Lviv, Klasyka, 170.
4. Le Bon, G. (2011). Psichologicheskie zakony evoliutsii narodov [Psychological laws of the evolution of peoples]. SPb: Akademicheskiiy project, 239.
5. Le Goff, J. (2002). Vtoroie Srednevekovie: vremia, trud s kultura Zapada [Second Middle Ages: time, labor and culture of the West.]. Yekaterinburg: Izdatelstvo Uralskogo universiteta, 328.
6. Starovoit, I. (1995). Zakhidnoevropeyska I ukrainska mentalnist: Komparativnyy analiz [Western European and Ukrainian mentality: Combined analysis]. Ternopil, 242.

МЕНТАЛИТЕТ КАК КАТЕГОРИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ФИЛОСОФИИ И ЕГО МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ

А. Г. Кравченко

Аннотация. Проанализирован генезис понятия менталитет в работах западноевропейских мыслителей, его роль в развитии исторической и социально-философской научной мысли. Очерчено соотношение категории менталитет с другими категориями, которые раскрывают близкие по смыслу явления. Определено значение категории менталитета для исследований развития общества.

Ключевые слова: менталитет, дух народа, национальный характер, нация, общество, социальная философия

MENTALITY AS A CATEGORY OF SOCIAL PHILOSOPHY AND ITS METHODOLOGICAL ROLE

A. G. Kravchenko

Abstract. *The article gives an analysis of genesis of mentality as a category in the works of West European thinkers, its role in the development of historical and social-philosophical thoughts. It outlines relations of the category “mentality” with other categories, which reveal phenomena similar by meaning. It defines the role of category “mentality” for studies of society development.*

Keywords: *mentality, spirit of nation, national character, nation, society, social philosophy*

УДК 1:26: 314/316

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ІДЕНТИЧНИХ ХРИСТІЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

О. Р. ГАВЕЛЯ, аспірант* кафедри філософії
Національний університет біоресурсів і
природокористування України
E-mail: 380509330001@ya.ru

Анотація. *Розглянуто аксіологічні засади формування самосвідомості сучасного православного християнина. Поняття толерантності розглядається в контексті секуляризації сучасного європейського суспільства. Окреслені ідентичні українській культурі християнські цінності, серед яких повага до людської гідності, свобода, толерантність, справедливість, відповідальність, милосердя, миротворчість і примирення.*

Ключові слова: *аксіологічні засади, свобода, толерантність, справедливість, відповідальність, милосердя, миротворчість, примирення, ідентичні християнські цінності*

Актуальність. *Актуальною проблемою сучасного українського суспільства є визначення аксіологічних засад формування самосвідомості сучасного православного християнина. Важливість дослідження окреслено необхідністю визначення основоположних принципів європейської інтеграції молодого покоління України на основі ідентичних християнських цінностей. Розглянемо проблему в*

* Науковий керівник – кандидат філософських наук, доцент А. В. Кудін

© О. Р. Гавеля, 2017